

TÕLGE ON TÕLGE ON TÕLGE

Klaarika Kaldjärv. Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofiktsioonid eesti keeles. Dissertationes philologiae Romanicae Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 347 lk.

Tõlkijad tõlgivad, arvestades sellega, et tõlkeid loetakse originaalina. Keelepiirid ületanud tuntud kirjandust õpetatakse ja õpitakse niisamuti: tegemata vahet emakeelsel ja tõlgitud autoril, kellest mõeldakse kui tema nime kandvast tekstist sündinud tuletisest. Kõigi meie keeleliste ja ajaliste ressursside piiratuse juures on põhjused üsna arusaadavad – nagu on asjaosalistele aru-

saadav ka see, et päris nii see olema ei peaks, mingite tõlkes sündinud muutustega tuleks arvestada. Kui ainult keegi oleks need tuvastanud, kui ainult oleks, kust seda vaadata.

Klaarika Kaldjärve möödunud aasta toomapäeval kaitstud väitekiri, mille Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudi akadeemiline nõukogu unisoonis ja õigusega filosoofiadoktori vääriliseks tunnistas, lubab edaspidi Jorge Luis Borgesest mõelda vähemalt kahes, algupärandi ja eestikeelse tõlke hääle filtris. Töö eesmärgiks on autori sõnul uurida, mille poolest erinevad J. L. Borgese jutustuste originaalide ja nende

eestikeelsete tõlgete (tõlkija Ott Ojamaa) tekstuaalsed maailmad (lk 210), eeldades, et tõlkes loetud Borges pole halvem ega parem kui originaal, vaid sellest erinev (lk 13).

Püstitatud eesmärki silmas pidades kannab väitekirja teine osa pealkirja „Fiktsioon” ja põhjendab fiktsiooni keelilise ontoloogia, esitades väitekirja hilisema argumentatsiooni seisukohalt olulised alustõed: fiktsioon eksisteerib vaid niivõrd, kui võrd see on nimetatud (lk 42); keel imiteerib fiktsionaalset maailma, mida ta kirjeldab; stiil kordab seda, mida öeldakse fiktsionaalse maailma ideede, sündmuste ja tegelaste kohta (lk 53); stiili kadumine või selle asendamine teise stiiliga võib, olles järjepidev, tuua kaasa muutusi fiktsionaalse maailma ülesehituses (lk 57). Omamoodi oskus on – tsiteerides kirjandusteaduse kaugemaid ja lähemaid klassikuid Gerard Genette’ist Arne Merilaini – panna aredalt kirja narratoloogiline vundament, et ees ootavat mikrotilistilist tõlkeanalüüsi ei saaks võtta kirjanduse taandamisena keele puhttehnilisele viljelemisele.

Uurimistulemuste jälgimiseks vajalikku koondab väitekirjas ka peatükk „Borges”, mis visandab Borgest kirjutama hoidnud maailmanägemise, annab ülevaate tema loomingus korduvatest teemadest (kaos ja kord, universum kui jumala unenägu või raamat, irreaalsus, panteism, panteistlik mikrokosmos, aeg ja igavik, lõputus, põhjuslikkuse seaduspära, Argentiina) ja Borgesele omasest stiilivõtete repertuaarist teemade liikumapaneva jõu rollis. Borgesliku oksüümoroni valdamise näitena esitletakse meile ühes lõigus kirjanikku, kes kasvatab oma tekste tekstidest ega pea võimalikuks originaalsust. Järgmises hinnatakse Borgese tekstid aga just sellisteks, originaalseteks, täiesti äravahetamatuteks; või – andnud lugejale teada, et Borgesele oli vastuvõetamatu idee autori ainuautorlusest – lisatakse

sellele mõni lõik hiljem, et oma tekste dikteerides dikteeris Borges ka kõik kirjavahemärgid. Kui ühte vähem kui kolmekümneleheküljelisse peatükki mahuvad ka Borgese ja tõlkimisega seotud alapeatükid ning „Pierre Menard’i” analüüs, piirduetakse paratamatult teemadega, võtete ja nende funktsiooni lakooniliste loenditega, analüüsi tugipunktide nimetamisega.

„Borges Eestis” on „Borgese” peatükist lahutatud: see on sissejuhatuse alapealkiri, kus loetletakse Borgese tõlkeramatud, kirjeldades igaühe puhul ees- ja järelsõnastamise ning kommenteerituse määra. Üks Eesti Borgest võrminud artikkel, Hasso Krulli „Tõlge, klassika, traditsioon”, alapealkirjaga „Jorge Luis Borgese tõlketooria” (mis on küll ainult ajaleheartikkel, ilmunud 1997. aasta 4. aprilli Sirbis, aga ilmselt tänu elektroonilisele kättesaadavusele tudengite hulgas tõhusamat tööd teemas kui alliktekstid ise), ei tule jutuks ei retseptiooniloolises sissejuhatuses ega „Borgese” osa alapeatükkides „Borges tõlkimisest” või „Borgese tõlkimisest”. H. Krull, kes tutvustab mainitud artiklis Anne Marie Louis’ tõlkekäsitust (viimast käsitleb ka Klaarika Kaldjärvi), on kirja pannud niisuguse lause: „Borgese kontseptsiooni keskmes ei asugi tõlke ja originaali omavaheline suhe, mida traduktoloogias tavaliselt uuritakse. Originaaltruudus pole Borgese meelest olemuslik.” Kui lugeda Borgese esseid „Tuhat üks ööd” ja „Jumalik komöödia”, selgub, et pigem on see Borgesele inkrimineeritud kui Borgese hoiak – või täpsemini: see on vaid üks Borgese „teooriatest” –, ent Eesti Borgese oluline osa sellegipoolest, mis teemana jääb väitekirjas targu üles noppimata.

Borges on Borges ja teised on teised ja mingi irrutav resignatsioon näikse olevat selle tõsiasja tagajärg ja väitekirja olemistunne. Borgese motost peale, millega töö tänuväärusel kombel algab:

Entonces desaparecerán del planeta el inglés y el francés y el mero español (Siis kaovad meie planeedilt inglise ja prantsuse ja tühine hispaania keel).

Mis tuleb asemele? Tõlkeuniversaal.

Väitekirja kolmas osa „Tõlkimine”, mis on ülevaatlik lisandus kasinale eestikeelsele kirjandusele tõlketeeooriate teemadest ja meetoditest, sisaldab alapeatüki „Universaalid”, mis selgitab: „Tõlkeuniversaalid on keelelised tunnusjooned, mis on iseloomulikud just tõlketekstidele. [---] Nende võtete eesmärk on muuta tõlgitud tekst sidusamaks, lugejale tuttavamaks, loetavamaks, ja need ei sõltu enamasti keele- ja tekstisüsteemide erinevast ülesehitusest. Ühest küljest näivad nad peegeldavat arusaama sisu või tähenduse domineerimisest sõna üle, see tähendab, et tõlkija omistab originaaltekstile tähenduse, mida püüab tõlkes edasi anda ilma liigse „ballastita”. Teiseks selgituseks võiks olla tõlkija vastutus- tunne lugeja ees, kartus mitte olla aktsepteeritud, kasutades originaalile oma- seid keele- ja tähendusstruktuure, mis ei ole alati selged, lihtsad ja üheselt mõistetavad, kuid mis tõlkes peavad sellisena esinema. [---] Sagedamini täheldatud tõlkeuniversaalid on lihtsustamine leksikaalsel, süntaktilisel või stilistilisel tasandil (korduste vältimine, tavalisemate, kõnekeelelisemate sünonüümide valimine); eksplitseerimine (sidendite ja üldlaiendite lisamine, implitsiitse informatsiooni eksplitseerimine); normaliseerimine või standardiseerimine (kirjavahemärkide normipärane kasutamine, lauseehituse korrapärastamine)” (lk 77).

Niisugused, „tõlkes kasvava standardiseerimise seadusega” (lk 78) kooskõlas, on ka Ott Ojamaa kolm analüüsitud tõlget: Borgese autofiktsioonid „Tlön, Uqbar, Orbis Tertius” (e.k 1972), „Kõikemäletav Funes” (e.k 1976) ja „Teine surm” (e.k 1987). Originaali ja tõlget on kõrvutatud lingvistilise analüüsi vahen-

ditega, vaadeldes ainult neid elemente, mis on olulised teose kirjanduslikust kontseptuaalsest vaatepunktist lähtudes, ja teadlikuna meetodi küsitavust: et näiteid vaadeldakse väljaspool nende tekstisisesest ümbrust; et eesti keele grammatika terminoloogiat on kasutatud ka hispaaniakeelse teksti kirjeldamiseks. Uuriija voli võtmata ei saa uurimust tulla ega olla, aga selle esitamiseiga kaasaskäivat suva palub Klaarika Kaldjärvi meeles pidada: uuri- ja esiletõstetud tekstielemendid ei pruugi vastata mingile kindlale teadlikule tõlkestrateegiale, vaid paljudele juhuslikele ja ebateadlikele valikutele; statistiliselt registreeritud keelelised erinevused on osaliselt vältimatud, sõltudes keelte erinevustest ja võimalustest; kindel ei saa olla, kas nihked on tõlkija (eba)teadlik valik või väljundkeele sund (lk 85–86) jne.

Originaalis ohtralt, tõlkes kasinalt esindatud nominalisatsiooni, s.o juhtumite puhul, mil omadus, tegevus või situatsioon on substantiveeritud ja/või käitub lauses kui alus (lk 91), on tõepoolest raske öelda, kumb on olnud tõlkelahendustes määravam, kas eesti keele või Ott Ojamaa otsustavus. Võtte kasutamisest originaalis on väitekirjas „Teise surma” näitel kirja pandud selle ilmeka skeletne kuju (lk 183): palavik ja agoonia sisendavad midagi, unustus tühistab kuju ja nime jne. Niisugust jada eesti keeles lugedes ei saa nominalisatsiooni veenvaks arvata mitte sellepärast, et see oleks mõtteliselt võimatu, vaid et k e e l kääneb 'palaviku' ja ütleb 'palavikus', tehes nimisõnast määruse. Nimisõnal ja verbil (ja neid laiendavatel fraasidel) on semiootiliselt erinev loomus, aga nimisõnade puhtlingvistiline, lingvistilises mõttes paradigmaatiline iseloom on hispaania ja eesti keeles erinev, ja loomulik keel on tõsine vastane, ehkki keeleline norm on äärmiselt paindlik ja vormi paindlikkuse võimaluste kasutamine on seotud ka tõlkija

isikuomaduste, tema julgusega. Aga võib-olla sellegi äratundmisega, et see sümbolne kapital, mis on kasutada tõlkijal, on väiksem emakeelse kirjutaja kapitalist.

Kõrvutatavate tekstielementide loetelu on üsna pikk: lisaks nominalisatsioonile korduvus, võtmesõnad, eitus, kahe- ja kolmeliikmelised struktuurid, kõne- ja lausekujundid, modaalsus, teema ja reema paigutus lauses, sidusmehhanismid. Hoolimata kõikidest kirjapandud mööndustest, on neid kõiki läbi käinult väitekirja lõpulause otsustav: „Lisades [teksti süntaktilise sidususe suurendamisele – A. L.] tõlketekstis leiduvad kohati liigagi elementaarsed vead ja valetõlgendused, võib väita, et tegemist ei ole mitte ainult teatud konstruktsioonide muutusega, vaid nihetega, mis toovad kaasa kogu autori väljendusviisile üles ehitatud fiktsionaalse maailma muutumise” (lk 216). Kui siia juurde lisada ülalõeldu, et oma sõnavalikutega on tõlkija andnud „tekstile varjundi, mis iseloomustab teatud haridustasemega jutustajat või jutustajat, kes püüab teatud kultuuritaset näidata” (lk 170), on tõlgete väärtus implitsiitselt kahtluse alla seatud.

Kui luua transleemide kogum ja nende esitamise struktuur, kõrvutada näiteid, irrutatuna nende lingvistilisest kontekstist ja situatiivsest sisust, ei saa erilist tähelepanu tõsiasi, et teksti kui terviku tähendus ei sõltu ainuüksi selle elementide tähendustest, vaid vastupidi, elementide tähendused tingib tervik, ja seega on mikrostruktuuralsed nihked, mis viivad tõlke makrostruktuuralsete niheteni, samal ajal neist ise sõltuvad.

Meetodipuhtad uurimistööd, omas formaadis vajalikud, tõstatavad tõlkeloo kirjutamise metodoloogia probleemi. Kui alustada originaalist – mis Borgese uitmõtte kohaselt ei olegi olemuslik –, jääb tõlke kirjeldust raamima tõlkija

tegematajätmistele loetelu ning tõlkija teovõime ja -võimalused: tema performatiivne tahe „teha tõlgetega asju” ei tule jutuks. Kuidas esitada sedasama, originaalikeskset teadmist teises, eesti tõlkeloo kontekstis? K. Kaldjärve töös on retsept olemas: „Täiuslik taju ja mälu ei võimalda Funesel paradoksaalsel kombel ometi moodustada maailmast ja iseendast sidusat pilti. [...] Otsene kogemus ei vii maailma mõistmiseni. Borgese jaoks on just kirjandus see, mis võimaldab välja jätta, valikut teha ning seetõttu inimkogemust edasi anda” (lk 132).

Kui tõlgetel on kirjandusega kõrvutatavaid atribuute ja kui ka need on maailmast sidusa pildi loomise teenistuses, siis ehk võib selle teenistuses olla ka tõlkeanalüüsi kokkuvõte. See ei vabasta küll mikrotilistilise analüüsi tegemise vaevast, tõlkijale abiks ja hoiatuseks, eriti kontekstis, kus mõtete tõlkimine loosungina on tegemas oma ühtlustavat tööd. Keegi võiks ujuda vastu ka peavoolule, mida tutvustab K. Kaldjärve, tõlkides Antoine Bermani: „Algusest peale on tõlkimine läänemaailmas tähendanud tähenduse ilustavat taastamist, rajanedes tüüpiliselt platonistlikule eristusele vaimu ja kirjatähe, tähenduse ja sõna, sisu ja vormi, tundliku ja mitte-tundliku vahel. Kui tänapäeval väidetakse, et tõlge (kaasa arvatud mitte-kirjanduslik tõlge) peab tootma „selget” ja „elegantset” teksti (isegi kui originaalil need omadused puuduvad), siis võtab see väide omaks platonistliku tõlkekujundi, isegi kui see on ebateadlik. Selle tulemuseks on tõlketekst, mis on „selgem”, „elegantsem”, „ladusam”, „puhtam” kui originaal. See on sõna hävitamine tähenduse kasuks” (lk 78).

ANNE LANGE